

Turha kärsimys

Päihteisiin liittyvät institutionaaliset ongelmatilanteet eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa

RIIKKA PERÄLÄ & ANNA LEPPÖ

Artikkelissa tarkastellaan päihteiden käytön hallintaa ja päihteitä käyttävien ihmisten kohtelua yhteiskunnan instituutioissa. Aineistona ovat eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut ja tarkastuskertomukset, joiden aiheena on ollut jokin tai useampi päihteiden käyttöön liittyvä ongelmatilanne. Onko yhteiskunnan instituutioilla jokin rooli näiden ongelmien ylläpitämisessä?

.....
English summary at the end of the article

Johdanto

Eduskunnan oikeusasiamies (EOA) on maan ylin lainvalvoja. Oikeusasiamiehen valitsee eduskunta. EOA valvoo viranomaisten toimenpiteiden laillisuutta tutkimalla kanteluita sekä tekemällä tarkastuksia virastoihin ja laitoksiin. Tarkastuksia tehdään esimerkiksi vankiloihin, asumisyksiköihin tai poliisiin säilöönottotiloihin. Tässä artikkelissa tarkastelemme EOA:n ratkaisujen ja tarkastuskertomusten valossa päihteidenkäyttäjien kohtelua erityyppisissä yhteiskunnallisissa instituutioissa. Kysymme, millainen rooli yhteiskunnan instituutioilla on päihdeongelmiin liittyvän huono-osaisuuden tai muun kärsimyksen ylläpitämisessä. Empiirinen aineisto on kerätty eduskunnan oikeusasiamiehen elektronisista arkistoista, ja se piirtää kuvaa julkisen vallan vastuulla olevissa instituutioissa ja palveluissa esiintyvistä ongelmatilanteista ja oikeuksien loukkauksista. Aineisto mahdollistaa ongelmatilanteiden tarkastelun monipuolisesti ja erilaisissa institutionaalisissa konteksteissa. Sen avulla saadaan esiin palvelujärjestelmän arkisia ongelmatilanteita, jotka muuten jäisivät helposti tutkimuksen tavoittamattomiin. Tällaista aineistoa ei ole aikaisemmin käy-

tetty yhteiskuntatieteellisessä päihde- ja instituutioiden tutkimuksessa.

Päihteiden käyttöön liittyy paljon yksilöllistä ja yhteiskunnallista haittaa ja huono-osaisuutta. Käyttö voi riistäytyä hallinnasta, muuttua riippuvuudeksi ja johtaa fyysisiin, psyykkisiin ja sosiaalisiin ongelmiin. Tästä kärsivät yksilön lisäksi omaiset ja muu lähipiiri (Raitasalo ym. 2016). Yhteiskunnan tasolla päihteiden aiheuttamat ongelmat kuormittavat sosiaali- ja terveystalvotjärjestelmää ja heikentävät kansanterveyttä ja työkykyä. Päihdeongelmilla on lisäksi yhteys sairauksiin ja ennenaikaiseen kuolleisuuteen (Tarkiainen 2016). Kaikesta tästä aiheutuu mittavia kustannuksia kansantaloudelle (Jääskeläinen 2016). Lastensuojelun piirissä olevien lasten ja nuorten päihde- ja muut ongelmat jatkuvat usein lastensuojelutoimenpiteistä huolimatta ja näkyvät myöhemmin muun muassa muuta väestöä korkeampana kuolleisuutena (Kalland ym. 2001; Pekkariinen 2017) sekä muina hyvinvoinnin vajeina esimerkiksi koulutuksen, työn ja toimeentulon osalta (Kestilä ym. 2012).

Ongelmien syistä keskusteltaessa huomio kääntyy tyypillisesti yksilöön. Media- ja asennetutkimuksissa näkyy, että yksilöiden nähdään ole-

van tavalla tai toisella vastuussa päihdeongelmas-
taan (Hellman 2013; Katainen & Rolando 2014;
Hirschovits-Gertz ym. 2011). Myös osa terveyden-
huollon henkilöstöstä uskoo, että potilaat ovat
itse syllisiä ongelmaansa (Koivisto ym. 2013;
Pennonon & Koski-Jännes 2010). Tässä artikke-
lissa haastamme yksilöä vastuuttavan ajattelun
siirtämällä katseen yhteiskunnan instituutioihin.
Teoreettisena lähtökohtana on antropologi Phi-
lippe Bourgois'n (2009) turhan kärsimyksen kä-
site, joka suuntaa huomion siihen, millaisin ta-
voin yhteiskunnan instituutiot aiheuttavat ongel-
mia päihdeongelmista kärsivien ihmisten elämässä.

Suomalaista mielenterveyspolitiikkaa koskevis-
sa tutkimuksissa on esitetty, että julkisen vallan
toimenpiteet voivat paradoksaalisesti jopa haita-
ta mielenterveysongelmista kärsivien ihmisen hy-
vän elämän toteutumista (Ahonen 2020; Alanko
2017), ja samankaltaista kritiikkiä on esitetty las-
tensuojelua (Alhanen 2014) sekä vanhushoivaa
(Hoppania ym. 2016) kohtaan. Päihdepalvelui-
den tutkimuksessa on osoitettu, että palvelujärjes-
telmän epätarkoituksenmukaiset toimintakäytän-
nöt vaikeuttavat esimerkiksi huumeidenkäyttäjien
palveluihin pääsyä ja rajoittavat heidän toiminta-
mahdollisuuksiaan (Ranta 2020; Leppo & Perälä
2017; Virokannas 2017). Tästä voi olla kohtuut-
tomia seurauksia heidän elämälleen: ihmiset pu-
toavat eri palveluiden väliin ja jäävät vaille tarvit-
semaansa apua ja tukea (Ranta 2020; Ranta ym.
2017; Leppo & Perälä 2017). Myös syrjinnän ja
negatiivisen leimautumisen kokemukset ovat yleis-
iä (Virokannas 2017).

Päihteiden käytön yhteiskunnallinen hallinta ja turha kärsimys

Päihteiden käytön yhteiskunnallisella hallinnalla
tarkoitetaan eri aikoina ja eri yhteiskunnissa vallit-
sevia käsityksiä julkisen vallan roolista päihteiden
käytön haittojen kontrolloijana (keskustelusta
esim. Stenius & Edman 2007; Kaukonen 2019;
Partanen & Kuussaari 2019). Suomessa vastuu
haittojen hallinnasta on jakautunut sosiaali- ja ter-
veydenhuollon, poliisin ja vankilan välille. Näistä
vankilan ja muiden pakkokeinojen osuus on kas-
vanut 2000-luvulla (Obstbaum 2017).

Hoidossa on siirrytty laitosmuotoisesta kuntou-
tuksesta yhä enemmän avokuntoutukseen. Sekä
laitoskuntoutuksen piirissä olevien asiakkaiden
että hoitovuorokausien määrä on laskenut vuo-

sien 2000–2018 välillä (THL 2019). Avohoidon
lisäksi päihdeongelmista kärsiviä asiakkaita tava-
taan yhä useammin kolmannen sektorin toimi-
joiden ylläpitämässä asumisyksiköissä sekä haitto-
jen vähentämisen ajattelutapaa toteuttavissa ter-
veysneuvontapisteissä ja muissa vastaavissa ma-
talan kynnyksen palveluissa (mt.). Olavi Kauko-
nen (2005) on katsonut hoitojärjestelmän jakau-
tuneen kahtia: kuntoutusta on tarjolla yhä har-
vemmalle ja suurin osa palveluista suuntautuu pe-
rustarpeiden tyydyttämiseen ja pahimpien haitto-
jen vähentämiseen.

Tämän artikkelin kannalta merkittävimmät ai-
kaisemassa tutkimuksessa havaitut ongelmat kos-
kevat päihdehaittojen ja -ongelman hallintaan liit-
tyviä perus- ja ihmisoikeusrikkomuksia (Pehko-
nen ym. 2019; Poikonen 2017). Poliisin ja mui-
den kontrolliviranomaisten toiminnan osalta on-
gelmallisiksi on havaittu valvonnan ja kontrollin
kohtuuttomat seuraukset (Kainulainen 2020). So-
siaali- ja terveyspalveluiden osalta on nostettu esil-
le puutteita päihdeongelmista kärsivien ihmisten
oikeuksissa saada lainmukaista ja riittävää hoitoa
(Pehkonen ym. 2019; Poikonen 2017; ks. myös
Ranta 2020; Virokannas 2017; Leppo & Perälä
2017).

Teoreettisesti institutionaalisia ongelmatilantei-
ta on lähestytty vaihtelevien, mutta viime kädes-
sä samansuuntaisten käsitteiden avulla. Yhdistävänä
tekijänä on ollut kriittinen näkemys yhteiskun-
nan instituutioista paikkoina, joissa tehdyt pää-
tökset ja muut ratkaisut voivat paradoksaalises-
ti heikentää yksilöiden asemaa ja oikeuksia kan-
salaisina. Sosiaalityön tutkimuksessa käytetty ra-
kenteellisen haavoittuvuuden (*structural vulnera-
bility*) käsite viittaa instituutioiden rooliin yksi-
löllisen haavoittuvuuden tuottamisessa ja uusin-
tamisessa: haavoittuvuus ei ole yksilön ominai-
suus vaan pikemminkin instituutioiden tuottama
tila tai tilanne (Virokannas ym. 2020). Poiskään-
nyttämisen ja ulossulkemisen politiikan käsitteil-
lä on taas kiinnitetty huomiota tilanteisiin, jois-
sa julkinen valta ja sen palvelujärjestelmät taval-
la tai toisella jättävät avuntarvitsijan yksin (Hän-
ninen 2006). Kyseessä on nimenomaan institu-
utioissa tapahtuva aktiivinen toiminta, esimerkik-
si jonkin etuuden saamiselle tai palvelun käytölle
asetetut ehdot, jonka seurauksena avun tarvitsija
jää vaille tarvitsemaansa apua (mt.). Anna Mette-
ri (2012) on viitannut näihin sosiaali- ja terveys-
palveluiden asiakkailleen aiheuttamina ”kohtuut-
tomina tilanteina” (vrt. myös Ranta ym. 2017).

Lääketieteellisessä antropologiassa käytetty sosiaalisen kärsimyksen käsite on käyttämämme käsitteen turhan kärsimyksen ”sisarkäsite”, ja sillä on kuvattu inhimillistä kärsimystä, jonka aiheuttaa yksilöä suurempi yhteiskunnallinen voima, kuten suuriin tuloeroihin liittyvä eriarvoisuus (Kleinman ym. 2010; Honkasalo 2009).

Turhan kärsimyksen käsitettä käyttämällä korostamme tässä artikkelissa kärsimyksen yhteiskunnallisia juuria ja sen yhteyttä institutionaaliin ongelmatilanteisiin. Kärsimyksen käsite liitetään usein yksilön kokemukseen, ja myös päihteiden käyttöön liittyvää kärsimystä kuvataan usein yksilöiden kokemusten kautta. Tässä artikkelissa emme kuitenkaan tarkastele kärsimyksen kokemusta vaan nimenomaan institutionaalisia ongelmatilanteita, joiden voi perustellusti ja tilannetta ulkopuolelta katsoen nähdä tuottavan kärsimystä niitä kohtaaville ihmisille.

Bourgois'n (2009) mukaan päihdeongelmaisten ihmisten kohtaama kärsimys ei liity vain siihen, että heillä on vakava huumeongelma, vaan siihen, että yhteiskunnan instituutiot asettavat heidät epäinhimillisiin ja kärsimystä sisältäviin tilanteisiin. Tällainen kärsimys on turhaa, koska se olisi vältettävissä esimerkiksi tarjoamalla laadukkaampia palveluita, inhimillisempää kohtelua tai puuttamalla kärsimystä tuottaviin rakenteisiin ja kehityskulkuihin yhteiskunnassa. Bourgois (mt.) on nostanut esiin seuraavia, konkreettisia esimerkkejä turhasta kärsimyksestä:

- 1) terveydenhuollon ammattilaisten huolimattomasti toteuttamat lääketieteelliset toimenpiteet, joista on aiheutunut potilaille jopa vakavia vammoja
- 2) näiden vammojen ja myös muiden vammojen ja sairauksien huono hoito
- 3) kustannustehokkuuden nimissä tehdyt hoitoratkaisut, kuten liian aikainen kotiuttaminen sairaalasta asunnottomana kadulle
- 4) huono kohtelu palveluissa
- 5) käännähtäminen palveluista ja palveluiden puute (mt.).

Tässä artikkelissa haluamme turhan kärsimyksen käsitettä käyttämällä korostaa instituutioiden toiminnasta johtuvia negatiivisia seurauksia päihdeongelmista kärsivien ihmisten elämään, joilla voi olla merkittäviä, elämää muuttavia seurauksia. Jos kirjoittaisimme neutraalisti vain ”palvelujen ulkopuolelle jäämisestä” tai ”tarpeenmukaisen avun puutteesta”, tämä institutionaalisten ongel-

matilanteiden syvää inhimillistä kärsimystä tuottava – ja jopa elämää uhkaava – luonne jäisi piiloon. Siitä on kuitenkin monesti kyse, kuten analyysimme osoittaa.

Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Tutkimusaineisto on kerätty eduskunnan oikeusasiamiehen (EOA) verkkosivuilta. Keräsimme EOA:n ratkaisuisista ja tarkastuspöytäkirjoista yhteiskunnan julkisten instituutioiden ongelmatilanteita, joissa oli mukana päihdeongelma tai päihteiden käyttö. Aineistoa analysoidessa kysyimme, millaisena institutionaalisten ongelmatilanteiden aiheuttama turha kärsimys näyttäytyy.

Aineisto koostuu seuraavista 57 tekstistä:

- 1) EOA:n ratkaisuhaun kautta löydetty ratkaisut ongelmatilanteista, joista henkilö oli tehnyt kantelun EOA:lle (n = 29)
- 2) EOA:n eri instituutioihin tekemien tarkastuskäyntien raportit (n = 28).

Aineisto on kerätty keväällä 2018. Uudempia ratkaisuja ei myöhemmin otettu mukaan aineistoon, koska niissä ei noussut esille sellaisia ongelmatilanteita, jotka olisivat tuoneet analyysin uusia näkökulmia.

EOA:n verkkosivuilla olevat tapaukset eivät käsitä kaikkia EOA:n käsittelemiä kanteluita vaan ainoastaan ne ratkaisut, joilla EOA on katsonut olevan oikeudellista ja yleistä mielenkiintoa. Niitä on sivuilla vuodesta 2001 eteenpäin. Aineisto ei muodosta kattavaa kuvaa päihteiden käytön yhteiskunnalliseen hallintaan liittyvistä institutionaalisista ongelmatilanteista vaan heijastelee oikeusasiamiestoiminnan luonnetta. Kyseessä ovat ensinnäkin yksittäisten ihmisten tekemät kantelut, jotka ovat tulleet EOA:n tietoon ja ratkaistavaksi. Toiseksi EOA on valinnut itse joitakin instituutioita tarkastuksen kohteeksi oman harkintansa ja resurssiansa puitteissa. Näin ollen vain pieni osa instituutioiden ongelmatilanteista tulee EOA:n tietoon. Aineiston etuna on, että se tarjoaa laajan näkökulman erityyppisiin yhteiskunnan instituutioihin, joita ei useinkaan tarkastella samassa tutkimuksessa ja esimerkiksi päihteiden käytön hallinnan näkökulmasta (esim. lastensuojelun instituutiot, psykiatriset sairaalat)

Omaan aineistoomme otimme mukaan vain ne ratkaisut, joissa oli esillä ongelmalliseksi mielletty päihteiden käyttö, muu päihteiden käytön hallin-

taan liittyvä ongelmatilanne tai instituutio, jonka piirissä on päihdeongelmista kärsiviä ihmisiä. Etsimme tapauksia useilla eri hakusanoilla: päihdeet, päihtymys, päihdehoito, opioidit, alkoholi, kannabis, huumausaine, huumetestaus ja korvaushoito. Päihde-alkuiset sanat eivät tuottaneet alkusi paljoa tuloksia, ja erilaisia sanoja kokeilemalla saatiin mahdollisimman laaja aineisto. Hakua jatkettiin niin kauan kuin uusien hakusanojen käyttö tuotti uusia tapauksia.

EOA:n tarkastuskäyntien tarkastusraporteissa käsiteltiin päihteisiin liittyviä teemoja osana laajempaa tarkastusta: niissä esimerkiksi arvioitiin ja kommentoitiin lastensuojelulaitosten käytäntöjä nuorten päihdeiden käyttöön puuttumisessa tai vankiloiden tilannetta opioidiriippuvaisten korvaushoidossa. Kaiken kaikkiaan aineistossamme oli edustettuna seuraavia instituutioita: lastensuojelu (18 tapausta), vankila, poliisin säilöönottotilat tai selviämisasema (10), päihdehoitopaikka (9), sairaala, psykiatrisen sairaala tai terveyskeskus (4), sosiaalihuollon yksikkö tms. sosiaalihuoltoon liittyvä ratkaisu (2), asumisyksikkö tai hätämajoitus (9). Lisäksi oli yksittäisiä tapauksia ja ratkaisuja, jotka liittyivät huumetestauksen periaatteisiin, koulussa annettavaan päihdekasvatukseen sekä poliisilain noudattamiseen (5).

EOA:n ratkaisut noudattavat tyypillisesti samaa rakennetta. Alussa esitellään kanteluun johtaneet tapahtumat ja kantelijan oma näkemys tapahtumista. Tämän jälkeen käydään läpi keskeisten toimijoiden, kuten henkilökunnan tai mukana olleiden viranomaisten, käsitykset tapahtumien kuluista. Lisäksi käydään läpi tapaukseen liittyvä keskeinen lainsäädäntö, jonka valossa EOA tekee ja perustelee ratkaisunsa. Tarkastuspöytäkirjojen rakenne on vastaava.

Analyysin metodologisena lähtökohtana oli hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus, joka on kiinnostunut hyvinvointivaltion instituutioissa esiintyvistä vallasta ja yhteiskunnallisesta hallinnasta ja niiden seurauksista kansalaisten hyvinvoinnille (Autto & Nygård 2015; Clarke ym. 2007). Metodologia korostaa laadullisen analyysin merkitystä, jonka avulla pääsee käsiksi hyvinvointivaltion instituutioiden taustalla vaikuttaviin asenteisiin ja ruohonjuuritason toimintatapoihin. Analyysillä on lisäksi emansipatorinen luonne: tavoitteena on nostaa esille arvoja ja käytäntöjä, jotka vaikeuttavat kansalaisten asemaa instituutioissa (Autto & Nygård 2015, 13). Oma aineistomme tarjoaa näköalan juuri tällaisiin instituutioiden arjessa to-

teutuviin ongelmallisiin toimintatapoihin, joihin ei pääsisi käsiksi esimerkiksi kyselyaineistolla tai edes haastatteluilla.

Aloitimme aineiston analyysin lukemalla läpi koko aineiston. Keräsimme teorialähtöisen sisällönanalyysin periaatteiden mukaisesti Word-dokumenttiin kaikki aineisto-otteet, joissa esiintyi institutionaalisia ongelmatilanteita, jotka tulkitimme mukaan aiheuttivat päihdeitä käyttäville tai päihdeongelmallisille henkilöille haittaa ja kärsimystä. Tämä oli oma sovelluksemme siitä, miten Bourgois'n (2009) turhan kärsimyksen käsitettä voi soveltaa empiirisessä analyysissä. Jokainen ratkaisu tai tarkastuskertomus kirjattiin dokumenttiin omalla otsikolla, jonka tunnuksena toimi ratkaisun päivämäärä ja diaarinumero, jonka alle koottiin tutkimuskysymyksen kannalta olennaiset osat tekstistä. Aineisto-otteiden yhteys alkuperäiseen ratkaisuun säilytettiin, jotta voitiin tarkistaa, ettei mitään oleellista jäänyt pois.

Analyysiprosessissa molemmat tutkijat lukivat aineisto-otteet useaan kertaan läpi: etsimme systemaattisesti eroja ja yhtäläisyyksiä kanteluissa ja kertomuksissa esiintyvien tapausten välillä ja koodasimme tekstimassan Word-ohjelmassa eri värejä käyttäen. Analyysin tuloksena löysimme kaiken kaikkiaan kolme instituutioiden toiminnan osa-aluetta, jotka olivat yhteydessä turhan kärsimyksen esiintymiseen: 1) palveluiden saatavuus ja riittävän avun saaminen, 2) palvelujen laatu sekä 3) perusoikeuksien toteutuminen. Viimeisessä vaiheessa sijoitimme otteemme näiden otsikoiden alle raportointia varten. Osa tapauksista sijoitui useampaan edellä mainituista kategorioista, sillä jossakin instituutiossa esiintyi kaikkia mainittuja ongelmia.

Tulokset

Palveluiden saatavuus ja riittävän avun saaminen

Aineistossa oli useita tapauksia, joissa instituution piirissä olevien ihmisten lainsäädäntöön kirjattu oikeus saada tarpeen mukaisia sosiaali- ja terveydenhuollon palveluita ei toteutunut. Kyseessä olivat esimerkiksi vaikeudet päihdehoitoon pääsyssä tai puutteet lain edellyttämässä hoitoa koskevissa suunnitelmissa. Tällaisia tapauksia löytyi aineistosta yhteensä 18 kappaletta.

Vuonna 2014 EOA oli tehnyt tarkastuskäynnin yksityisen palveluntuottajan ylläpitämään

asumispalveluysikköön. Tarkastuspöytäkirjassa (15.4.2014 Dnro 778/3/14) EOA kiinnitti huomiota asukkaiden vaikeuteen päästä mielenterveyskuntoutukseen, koska kuntoutuksessa edellytettiin päihdeettömyyttä. Lisäksi EOA nosti esille ongelmat asiakkaiden palvelutarpeiden seurannassa eli siinä, kuinka asiakkaan palvelujen käyttöä ja vointia seurattiin ja miten siitä raportoitiin kaupungin sosiaali- ja terveysvirastolle. Tarkastuspöytäkirjan mukaan yksikössä ei ollut esimerkiksi tietoa asukkaiden voimassa olevista palvelusuunnitelmista, jotka olisivat olennainen ja lain edellyttämä osa asukkaiden saamaa palvelua ja myös antaneet olennaista tietoa asiakkaiden hyvinvoinnista ja sen kehityksestä. EOA:n mukaan yksikön tulisikin huolehtia, että myös päihdepotilaat saavat asianmukaista mielenterveyshoitoa ja -palveluja jatkossa.

Vastaavia puutteita oli aineistossa paljon. Lastenkotiin kohdistuneesta tarkastuskäynnistä (EOAK/5500/2017) nousi esiin päihde- ja psykiatrisen hoidon saamisen vaikeus sekä puutteet lastenkodin asukkaiden asiakassuunnitelmissa. Toisessa tapauksessa (3.8.2018, EOAK 185/2018) EOA:lle oli kannellut päihdeongelmista kärsivä nuori, jonka kotikunnan lastensuojeluviranomainen oli sijoittanut kodin ulkopuolelle sijaishuoltoon. Kantelija ei ollut saanut tarvitsemiaan terveydenhuollon palveluja tai perusopetusta, vaikka niiden välttämättömyyttä oli perusteltu häntä koskevissa päätöksissä ja asiakassuunnitelmasa. EOA:n ratkaisun mukaan ”[k]antelijan tarpeen mukaisen sijaishuollon järjestämisessä on ollut vakavia puutteita”. Kotikunnan lastensuojeluviranomainen ei ollut tehnyt riittävästi tilanteen seuraamiseksi ja asian edistämiseksi, vaikka lainsäädäntö velvoitti viranomaisen tähän.

Yhdessä kantelussa kantelijan mukaan hänen kotikaupungissaan oli erittäin vaikeaa päästä laitospalveluun päihdevieroitukseen (19.12.2018, EOAK/4341/2017). Taustalla oli kaupungin strategia, joka korosti päihdepalvelujen lähtökohtana avohoitoa. Tämä ei kuitenkaan EOA:n mukaan saanut muodostua esteeksi laitospalveluun, jos sille oli tarvetta. Tämän lisäksi EOA totesi ratkaisussa, että kunnan psykiatria- ja päihdekeskuksessa hoidon tarpeen arvioiminen oli liian hidasta.

Useissa EOA:n ratkaisuisissa käsiteltiin ongelmia opioidiriippuvaisten korvaushoidossa. Niissä toistui sama riittämättömän avun ja tuen ongelma. 2000-luvun alussa korvaushoitoa ei ollut riittävästi saatavilla (1.12.2001, 1795/4/99;

21.1.2002, 1798/4/99). EOA:n ratkaisun (31.12.2001, 1795/4/99) mukaan hoidon tarpeen ja tarjonnan välillä oli ”kasvava epäsuhta erityisesti pääkaupunkiseudulla”. Viranomaiset halusivat kuitenkin rakentaa hoitomuotoa EOA:n sanoin ”vaiheittain” ja ”huolellisesti” (mt.). Kymmenen vuotta myöhemmin korvaushoitoa oli paremmin saatavilla, mutta kaupunki X kuitenkin toimi EOA:n mukaan lainvastaisesti toteuttaessaan korvaushoitoa vain metadonilla. Vankilaa koskevassa tarkastuksessa kävi ilmi, että korvaushoitoa ei ollut riittävästi tarjolla niukkojen resurssien vuoksi (EOAK/448/2018).

Ongelmia oli myös korvaushoitojen keskeytyksessä ilman asianmukaisia perusteluita (31.8.2011 Dnro 4677/4/09; 28.1.2002, 2516/4/99; 6.3.2009, 4314/4/06). EOA:n mukaan näissä tapauksissa lakia rikottiin, sillä potilaslain mukaan potilasta on hoidon keskeytyksessä esimerkiksi kuultava eikä hoidon antaja voi lopettaa hoitoa yksipuolisesti. Ratkaisussaan (6.3.2009, 4314/4/06) EOA totesi, että potilaslain 5 §:ssä olevaa informaatiovelvollisuutta ei hänen käsityksensä mukaan voitu täyttää, jos potilaan hoito lopetettiin yksipuolisesti kuulematta potilasta. Toisessa ratkaisussaan (30.12.2010, 4631/4/09) EOA viittasi terveydenhuollon lainsäädännön yleiseen periaatteeseen, jonka mukaan potilaan hoitoa ei voida lopettaa rangaistuksena hänen käyttäytymisestään, vaan hoidon tarvetta tulee arvioida lähtien siitä, mitä potilaan terveydentila edellyttää kyseisellä hetkellä.

Yhdessä kantelussa kävi ilmi, että päihdeongelmaisen henkilön fyysisen sairauden hoito sairaalassa oli keskeytetty. Vanhemmat tekivät EOA:lle asiasta kantelun (30.12.2010, 4631/4/09). Ratkaisussaan EOA kiinnitti huomiota potilaan puutteelliseen ohjeistamiseen, jonka seurauksena potilas ei ollut saanut riittävästi hoitoa sairauteensa.

Kaikissa edellä mainituissa tapauksissa yksilöt olivat päässeet jonkinlaisen avun piiriin, mutta he eivät olleet kuitenkaan saaneet tarpeidensa mukaista tukea: palveluiden saaminen oli erittäin vaikeaa ja palveluiden saamiselle oli asetettu kohtuuttomia kriteerejä, kuten päihdeettömyys päihde- tai mielenterveyshoidon edellytyksenä. Tämä taas heikensi yksilöiden jo valmiiksi heikkoa elämäntilannetta: päihdeongelmista kärsivä nuori ei saanut riittävästi apua ja joutui lopettamaan koulunkäyntinsä, päihdeongelmista kärsivät ihmiset eivät saaneet apua mielenterveyden ongelmiin. Turhan kärsimyksen näkökulmasta yllä kuvatut ta-

paukset näyttävät päihdeongelmista kärsivien ihmisten haavoittuvan aseman palvelujärjestelmässä. He jäävät vaille riittävää apua tai heidän oikeuksiaan hoidossa rikotaan. Yhteiskunnallisesta päätöksenteosta johtuen tarvittavaa hoitoa ei ole välttämättä saatavilla lainkaan, kuten opioidiriippuvaisten hoitoa koskevat ratkaisut 2000-luvun alusta osoittavat. Esimerkiksi Pekka Hakkaraisen ja Christoffer Tigerstedtin (2005) mukaan toisella viranomaistoiminnalla olisi tuolloin luultavasti pystytty ehkäisemään joitakin pahimmista huumeiden käytön haitoista. Päätöksentekoa vaikeutti heidän mukaansa kuitenkin tuolloinen kriminaalipolitiikkaan perustuva huumeainepolitiikka, jonka toteuttamiseen ajatus korvaushoidosta ei vielä sopinut (mt., 151).

Bourgeois (2009) kirjoittaa omassa analyysissään huumeiden vastaisen sodan uhreista, joiden sodan ”raunioittamat” ruumiit eivät saa riittävää apua huumeiden käyttöön liittyvistä yhteiskunnallisista asenteista johtuen. Hänen mukaansa tyyppillistä esimerkiksi on, että huumeongelmien yhteiskunnallisia taustasyitä, kuten yhteiskunnallisen rakennemuutoksen aiheuttamaa työttömyyttä tai näköalattomuutta tai lapsuuden traumoja ei käsitellä tai ymmärretä, vaan ongelmista syytetään huumeita ja niitä käyttäviä ihmisiä (mt).

Palvelujen huono laatu

Havaintoja palvelujen heikosta laadusta nousi esille 11 dokumentissa. Ne liittyivät käytössä oleviin tiloihin, työntekijöiden asenteisiin ja toimintaan sekä palveluiden niukkaan valikoimaan ja resursseihin. Havainnot liittyivät lastensuojelulaitoksiin, asumispalveluihin ja muihin palveluihin, joissa asuttiin tai jouduttiin viettämään paljon aikaa.

Seuraavissa tarkastuskertomusten sitaateissa EOA kuvaa asunnottomien hätämajoitusten puutteita eri kaupungeissa.

Rakennus on 20 vuotta vanha ja parakkimainen. Tarkastushetkellä monilla asukkaalla oli ulkovaatteet päällä. (...) Majoitustila ja ruokailuun ja oleskeluun tarkoitettu tila oli poikkeuksellisen kolkko ja epäviihtyisä. Tarkastushetkellä tilapäismajoituksen tiloissa oleili ja aterioi noin kymmenen henkilöä. Asiakkaat kertoivat, että öisin oli usein levotonta. He toivoivat, että henkilökohtaisille tavaroille olisi paremmat säilytystilat. Yksi asiakas kertoi, että häneltä oli majoitustiloissa varastettu kaikki omaisuus. (EOAK/385/2018)

Minulle kerrotun mukaan varsinkin yöaikaan alakeran täyttyessä ilmapiiri ahtaissa tiloissa, joissa majoittuu useita henkilöitä, on rauhaton ja joskus jopa väkivaltainen. Tämä voi vaarantaa sekä asukkaiden että työntekijöiden terveyttä ja turvallisuutta. (EOAK/4849/2018)

Epäviihtyisät, turvattomat, ahtaat ja kylmät tilat sekä yleinen turvattomuus nostetaan edellisissä aineistoesimerkeissä kyseisten instituutioiden ongelmiksi, joista on haittaa palveluiden päihdeongelmista kärsiville käyttäjille. Tilat olivat kolkkoja, epäviihtyisiä, vaarallisia tai sopimattomia niille tarkoitettuun tehtävään. Ne eivät EOA:n mukaan myöskään täyttäneet perustuslaissa asetettuja vaatimuksia liittyen välttämättömään huolenpitoon ja riittäviin sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin.

Vastaavia tapauksia oli aineistossamme muitakin. Esimerkiksi eräässä lastensuojelulaitoksessa, jossa hoidettiin päiheteitä käyttäviä nuoria, nuori asui huoneessa, jonka kaappi oli ollut rikkinäinen jo lähes vuoden. Tämän vuoksi nuoren vaatteille ei ollut mitään paikkaa, vaan ne ”lojuivat” lattialla (EOAK/5500/2017). Seuraava esimerkki on psykiatriselta osastolta, jolla hoidettiin muun muassa huumevieroituksessa olevia potilaita. Osa osaston potilaista ei ollut käynyt tarkastuksen aikaan ulkona viikkoihin, eikä ulkoiluun juurikaan kannustettu.

[X-osaston] ulkoinen ympäristö ei ole hoitoa tukeva (...). Oikeusasiamies pitää osaston [xx-solun] tilannetta huolestuttavana. Hän kehottaa vakavasti ryhtymään toimenpiteisiin, jotta solun potilaiden hoito ja olosuhteet saadaan sellaiselle tasolle kuin niiltä edellytetään. (7.11.2018 EOAK/727/2018)

Aiemman tutkimuksen mukaan ihmisten hyvinvointi on erilaisissa hoitolaitoksissa voimakkaasti sidoksissa tilallisiin ja ajallisiin järjestelyihin (Luschetic 2017). Yea-Pyng Linin ja kumppaneiden (2012) mukaan työntekijöiden sekä palveluiden käyttäjien näkökulmasta fyysinen ympäristö kertoo palveluiden käyttäjiin kohdistuvasta kunnioituksesta tai sen puutteesta. Fyysinen ympäristö ei siis ole sivuseikka, vaan sillä on myös symbolinen merkitys hyvinvoinnille ja omanarvontunnolle. Päihdeongelmallisille ihmisille aiheutetun kärsimyksen osalta edellisessä lainauksessa olennaista on EOA:n toteamus, ettei hoitopaikkasi tarkoitettun paikan ympäristö ja ilmapiiri tue kuntoutumista. Asunnottomien suojaa koskevasa tarkastuksessaan EOA totesi yksiselitteisesti, että paikka ei täyttänyt hätämajoitukselle asetettuja vähimmäisvaatimuksia.

Myös työntekijöiden asenteet palveluiden käyttäjiä kohtaan viestittävät palveluiden käyttäjille heidän ihmisarvostaan (Lin ym. 2012). Aineistossamme palvelujen huono laatu ja kärsimystä aiheuttava toiminta ilmenikin tilojen lisäksi tarkas-

teltavina olevien instituutioiden työntekijöiden toiminnassa. Esimerkiksi lastensuojelulaitoksissa, joissa nuoria hoidettiin usein päihteiden käytön takia, työntekijöiden kuvailtiin suhtautuvaan niissä asuviin lapsiin välinpitämättömästi tai tarjotun avun olevan riittämätöntä. Tarkastuskertomukseen (EOAK/5377/2018) EOA kirjoitti esimerkiksi seuraavasti:

Lasten mukaan laitoksen käytäntöjä ei perustella lapsille. Eräs lapsi totesi olevan äärimmäisen ahdistavaa, että suljetaan yksin ajatustensa kanssa, monelle tulee itsutuhaisia ajatuksia. Lapset kokivat, ettei aikuisia kiinnosta, jos lapsella on paha olla, ja lohduttamisen sijaan kysytään, haluaako lapsi siirtyä eristämishuoneeseen tarkkailtavaksi.

Tapauksessa 20.5.2019 EOAK/5377/2018 päihdeongelmista kärsivät nuoret olivat kertoneet EOA:lle, etteivät he saaneet tarpeeksi tukea esimerkiksi päihdeongelmiin. He kuvasivat hoidon sisältöä ”pikkupuheeksi”, joka ei kyennyt tarjoamaan ratkaisuja esimerkiksi päihdeettömänä pysymiseen. Joissakin tapauksissa oli viitteitä myös lapsiin kohdistuneesta väkivallasta ja muusta epäasiallisesta kohtelusta tai esimerkiksi rankaisukäytännöistä, joiden kohteena olivat kaikki lapset ja nuoret huolimatta siitä, olivatko he tehneet mitään (esim. 18.3.2019 EOAK/4099/2018).

Lastensuojelulaitoksissa elävien lasten ja nuorten kokemukset välinpitämättömyydestä, mielialtaisuudesta, väkivallasta ja päihdehoidon puutteista aiheuttivat heille siis haittaa ja kärsimystä, joka ei varsinaisesti johtunut heidän päihteiden käytöstään tai muista ongelmistaan, vaan oli paradoksaalisesti niiden instituutioiden ja rakenteiden aiheuttamaa, joiden oli tarkoitus auttaa heitä. Samankaltaisia havaintoja päihdeongelmaisten asiakkaiden kohtelusta on tehty myös aiemmassa tutkimuksessa (esim. Ranta 2020; Virokannas 2017).

Kolmantena ryhmänä palveluiden huonon laadun kohdalla nousivat aineistossa esiin puutteelliset taloudelliset resurssit. Näissä tapauksissa EOA:n tarkastuksen kohteena olevissa instituutioissa ei täyttynyt virallisissa suosituksissa annettu henkilökunnan määrä tai työntekijöitä oli muuten liian vähän asukkaiden määrään tai tarpeisiin nähden. Seuraavassa aineistolainauksessa EOA kuvaa kantelijan käsitystä lastensuojelun jälkihuollon puutteista eräässä kaupungissa. Jälkihuollossa olevilla nuorilla on oikeus saada tarvittavaa tukea lastensuojelusta:

Kantelija kertoi, että [x:n kaupungin] jälkihuollossa on useita nuoria, joille kaupunki ei tosiasiasa kykene järjestämään asuntoa tai muuta asumista. Kantelukirjoituksen mukaan jälkihuoltoon osoitetut työntekijäresurssit ovat [x:ssä] puutteelliset. Kirjoituksen mukaan yksittäisellä työntekijällä on noin 90 jälkihuollossa olevaa nuorta asiakkaana. Tämän takia jälkihuollossa oleville nuorille ei ole kirjoituksen mukaan pystytty järjestämään nuorten yksilöllisten tarpeiden mukaista jälkihuollollista tukea ja apua. (14.5.2019 EOAK/6462/2018)

Turhan kärsimyksen näkökulmasta otteesta kuvailun asunnottomuuden voi katsoa olevan äärimmäinen esimerkki yhteiskunnallisesti aiheutetusta kärsimyksestä, joka tässä tapauksessa olisi ilmeisemmin ollut vältettävissä riittävällä sosiaalisen resurssoinnilla.

Perusoikeuksien toteutuminen

Kolmas ja viimeinen ongelmakategoria käsittää tapaukset, joissa päihdeongelmista kärsivä ihminen joutui yhteiskunnan instituutioissa rutiininomaisesti haavoittuvaan asemaan tai joissa jopa hänen perusoikeuksiaan rikottiin. EOA:n dokumenteissa tällaisia käytäntöjä olivat puuttuminen henkilöiden toimintaan ilman selkeää perustetta tai tavalla, joka rikkoi perusoikeuksia, rankaisemalla henkilöitä ilman selkeää perustelua sekä soveltamalla puutteellisesti erilaisia hallinnollisia käytäntöjä, joilla turvataan kansalaisten oikeuksia. Tapauksia oli yhteensä 39 dokumentissa.

Laitoksissa asuvilta otettiin aineiston perusteella ensinnäkin rutiininomaisesti virtsaseuloja ja muita testejä päihdeidenkäyttöä epäiltäessä. Lastensuojelulaitoksissa tämä tarkoitti puuttumista nuorten henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, ja joskus tämä oli tapahtunut ilman perusteita. Tapauksessa 18.3.2019 EOAK/4099/2018 EOA kuvaa eräässä instituutiossa tapahtuneita tilanteita yleisellä tasolla seuraavasti:

Osa lapsista kertoi siitä, että heidät oli henkilöntarkastuksen aikana eri tavoin riisutettu alasti ja heidän alasti ollessaan ohjaajat olivat tarkastelleet heidän kehoaan. Useimmat lapset kertoivat saaneensa jossain vaiheessa tarkastusta suojaakseen pyyhkeen, mutta kuitenkin siten, että yleensä ohjaajat näkivät lapsen kokonaan alasti. Kaikki lapset pitivät menettelyä nöyryyttävänä.

Myös vankiloissa vastaavat päihtheisiin liittyvät tarkastukset olivat rutiinia, ja niitä toteutettaessa esiintyi vastaavia rikkomuksia tai epäselvyyksiä. Alla olevassa esimerkissä EOA kuvaa tarkastamiseen käytäntöjä epäinhimillisiksi ja nöyryyttäväksi:

(...) Apulaisjohtajan mukaan ei ole syytä epäillä, että alasti oleminen huumeaineiden etsintään koulutetulla koiralla suoritettun turvatarkastuksen yhteydessä on tuntunut kantelijasta nöyryyttävältä ja teki turvatarkastuksesta epäinhimillisen kantelijan kannalta. (...) Vankila ja aluekeskus ovat pitäneet turvatarkastuksen suorittamistapa kantelijan kannalta epäinhimillisenä ja nöyryyttävänä. Voim yhtyä näihin näkemyksiin. (EOAK/4633/2017)

Eräässä kuntouttavan työtoiminnan paikassa, josta oli kanneltu EOA:lle (24.11.2010 Dnro 2085/4/09), asiakkaille tehtiin rutiininomaisesti huumeaseuloja, vaikka työntekijöiltä puuttui koulutus niiden ottamiseen ja testejä koskeva sääntely oli muutenkin puutteellista. Testistä kieltäytyminen tai positiivinen testitulokset saattoi taas estää työtoiminnan aloittamisen tai johti sen lopettamiseen. EOA näki tämän rikkovan kuntouttavassa työtoiminnassa olevien henkilöiden perusoikeuksia. Kyse oli myös yksittäistä toimipaikkaa yleisemmällä tasolla olevista ongelmista, sillä vastaavia testejä tehtiin EOA:n käsityksen mukaan myös muissa paikoissa.

Edellä kuvatut tilanteet olivat hyviä esimerkkejä siitä, kuinka varsinkin huumeongelma asettaa siitä kärsivät yksilöt helposti epäilyn ja kontrollin alaiseksi yhteiskunnan instituutioissa. Huoli huumeista ylittää huolen ihmisen oikeuksista ja kohdelusta, jolloin avun tarpeessa oleva ihminen, esimerkiksi päihdeongelmista kärsivä nuori, joutuu paikoin perustelemattoman ja voimakkaan kontrollin kohteeksi. Heini Kainulaisen (2009) mukaan suomalaisen yhteiskunnan järjestelmissä, kuten poliisissa, on säilynyt vahva pyrkimys kontrolloida ja rangaista huumeiden käyttäjiä silloinkin, kun lainsäädäntö mahdollistaisi rikosoikeudellisista toimenpiteistä luopumisen. Kontrollia ei tarvitse juurikaan perustella, sillä käyttäjiin kohdistuvaa kontrollia on pidetty yleisesti hyväksyttävänä huumeidenkäytön laittomuuden ja niihin liitetyn ”symbolisen vaaran” takia (mt.; vrt. Christie & Bruun 1985). Bourgeois'n (2009) aineistossa huumeiden käyttäjiin kohdistuva kontrolli on nimenomaan yksi merkittävä turhaa kärsimystä lisäävä tekijä.

Päihdeongelmista kärsiviä asiakkaita ja potilaita rangaistiinkin aineistossa perusteettomasti myös sääntöjen rikkomuksista. Edellä näytimme, että hoito saatettiin ensinnäkin lopettaa lainvastaisesti. Tämän lisäksi heidän toimintaansa rajattiin myös muuten. EOA piti näissä tilanteissa ongelmallisenä sitä, että yksilöiden perusoikeuksia ja muita oikeuksia rajattiin ilman selkeitä perusteluja ja rutiininomaisesti. Usein syynä olivat päihteiden käyttö,

jota yritettiin saada hallintaan. Vasta EOA:lle tehty kantelu tai EOA:n tekemä tarkastus asetti instituution käytännöt kyseenalaisiksi.

Koulukodeissa rangaistuksena päihteiden käytöstä käytettiin esimerkiksi eristämistä, jota oli usein perusteltu puutteellisesti. Eristämisellä tarkoitettiin nuoren tunteja kestävästä eristämistä muista, joka saattoi toistua jopa päivittäin. EOA:n mukaan huonerangaistus oli lapsen eristämistä esimerkiksi silloin, kun se oli pitkäkestoista, useita tunteja kestävästä tai toistuu päivittäin. Tapauksessa 18.3.2018 EOAK/4099/2018 rangaistuksille on muodostunut tarkastetussa laitoksessa omat vakituiset nimitykset.

Todettiin, että lapsen huoneeseen kehottaminen on muodostunut lasten kuulemisen perusteella rangaistukseksi (”saa huonetta”). (...) Keskusteltiin siitä, että lasten liikkumista on rajoitettu (”liikut”) ilman päätöksiä. Kyse on laitoksen mukaan ”ansaintaperiaatteesta”, jolla arvioidaan lapsen sitoutumista sääntöihin. Tuotiin esille myös se, ettei kukaan erityisyksikön lapsista saanut ulkoilla tai olla vapaa-aikanaan toisten lasten kanssa yhdessä.

Käytännössä lapsi tai nuori oli näissä tilanteissa instituutioiden mielivallan alaisena, mikä rikkoi monia heidän perusoikeuksiaan.

Johtopäätökset ja pohdinta

Kysyimme tässä tutkimuksessa, millainen rooli julkisen vallan piirissä toimivilla instituutioilla on päihdeongelmiin liittyvän yhteiskunnallisen huono-osaisuuden tai muun kärsimyksen tuottamisessa tai ylläpitämisessä. Analyysimme perusteella julkisen vallan instituutioilla ja palveluilla on merkittävä rooli päihdeongelmiin liittyvän yksilöllisen ja yhteiskunnallisen kärsimyksen lisäämisessä. Tutkimuksemme vahvistaa tältä osin aiemman Suomessa tehdyn tutkimuksen havaintoja (Pehkonen ym. 2019; Poikonen 2017; Virokanas 2017).

Analyysimme nosti esiin ongelmia 1) päihdehoitoon tai muiden palveluiden piiriin pääsemisessä, 2) palveluiden laadussa sekä 3) perusoikeuksien toteutumisessa. Kaikki nämä instituutioiden toimintaan liittyvät ongelmakohdat asettivat niiden piirissä olevat ihmiset haavoittuvaiseen asemaan. Erityisen hälyttävänä tuloksena voi pitää sitä, että ongelmia oli sellaisten ihmisryhmien kohdella, joiden asema yhteiskunnassa on jo valmiiksi erittäin haavoittuvainen, kuten lastensuojelun asiakkaiden, asunnottomien, vankien sekä

psykiatrian, päihdehuollon ja sosiaalityön asiakkaiden.

Mitä turha kärsimys käytännössä tarkoitti aineistossamme? Ensinnäkin analyysimme osoitti, että apua tarvitsevat päihdeongelmista kärsivät ihmiset eivät aina saaneet tarvitsemaansa tukea. Ongelmat palvelujen saatavuudessa olivat aineistossa moninaisia. Ne alkoivat jo alaikäisten kohdalla lastensuojelulaitoksissa ja jatkuivat aikuisiällä päihdehoidon, psykiatrisen hoidon ja muiden terveyspalvelujen riittämättömyytenä. Toisaalta, jos palveluihin asti päästiin, ne eivät välttämättä tuoneet helpotusta henkilön tilanteeseen, sillä palveluiden huono laatu heikensi elämänlaatua ja hyvinvointia: hyvänä esimerkkinä nuori, jonka huonoon oloon vastattiin ehdottamalla hänelle tarkkailuhuonetta, tai psykiatrisen laitoksen potilas, joka joutuu pelkäämään osastolla. Kolmanneksi instituutioiden toimintatavat ja periaatteet asettivat asiakkaat jopa mielivaltaisen vallankäytön kohteiksi.

Pyrkimys päihneiden käytön kontrollointiin näyttää antavan syyn perustelemattomaan, jopa nöyryyttävään, vallankäyttöön tutkimissamme instituutioissa. Tämä kieli asenne- ja arvo-työn tärkeydestä sekä kertoo myös, miten keskeinen rooli valvonnalla ja kontrollilla on edelleen päihdeongelmista kärsivien ihmisten käyttämissä moninaisissa palveluissa. Onkin syytä puhua Bourgois'n tapaan jopa turhasta kärsimyksestä, sillä instituutioiden toiminnassa havaitut puut-

teet heikentävät aineiston perusteella merkittävästi joidenkin niiden piiriin joutuvien hyvinvointia ja elämänlaatua ja asettavat heidän koko olemassaolonsa vaakalaudalle. Tämän lisäksi on syytä miettiä, maksammeko kontrollista nyt liian korkeaa hintaa.

Aikaisemmassa kirjallisuudessa (esim. Pekkari-
nen 2017; Alhanen 2014) on todettu, että ei ole yhdentekevää, miten esimerkiksi lapsia ja nuoria kohdellaan yhteiskunnan instituutioissa. Liian kova kontrolli voi esimerkiksi ajaa nuoria marginaaliin ja tuottaa haitallisia identiteettejä ja toimintatapoja. Bourgois'n (2009) aineistossa kadulla asuvien ihmisten heroiniiriippuvuus yhdistettynä yhteiskunnan instituutioiden tuottamaan syrjäytymiseen oli tuottanut yhteisön, jonka moraalikäsitkset ja -koodit ylläpitivät heidän monella tapaa kurjaa tilannettaan. Esimerkiksi ammattilaisten sijaan apua haettiin ystäviltä, joiden antamat ”lääkkeet” vain heikensivät ihmisten jo valmiiksi kurjaa tilannetta. Yhteiskunnallisesti tuotettu kärsimys olisikin nimenomaan vältettävissä: palveluihin pääsy ja muu avun ja tuen saaminen voisi olla nykyistä helpompaa, palvelut voisivat olla laadukkaampia sekä paremmin resursoituja ja päihdeongelmista kärsivien ihmisten ihmisarvoa ja oikeuksia voitaisiin kunnioittaa. Tämä voisi pienentää myös sosiaali- ja terveydenhuollon kokonaiskustannuksia ja ongelmista kärsivien kuolemanriskiä, kuten tuore tutkimus (Rautiainen 2021) alkoholi-ongelmien hoidosta osoittaa.

Saapunut 19.2.2021
Hyväksytty 21.6.2021

KIRJALLISUUS

- Ahonen, Karoliina (2020) Suomalainen mielenterveyspolitiikka. Julkisen vallan ohjaus mielenterveyden häiriöön sairastuneiden ihmisoikeuksien turvaamiseksi. Helsingin yliopisto, teologinen tiedekunta.
- Alanko, Anna (2017) Improving mental health care: Finnish mental health policy rationale in the era of dehospitalisation. University of Helsinki, Department of Social Research.
- Alhanen, Kaj (2014) Vaarantunut suojelulta. Tutkimus lastensuojelujärjestelmän uhkatekijöistä. Raportti 24/2014. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos.
- Autto, Janne & Nygård, Mikael (toim.) (2015) Hyvinvointivaltion kulttuurintutkimus. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.
- Bourgois, Philippe (2009) Useless Suffering. The War on Homeless Addicts. In Hugh Gusterson & Catherine Besteman (eds.) *The Insecure American. How We Got Here and What We Should Do about It*. Berkeley: University of California Press.
- Christie, Nils & Bruun, Kertil (1985) *Den gode fiende*. Oslo & København: Universitetsforlaget & Christian Ejlertsen forlag.
- Clarke, John, Newman, Janet, Smith, Nick, Vidler, Elizabeth & Westmarland, Louis (2007) *Creating Citizen-Consumers: Changing Publics and Changing Public Services* Sage, London.
- Hakkarainen, Pekka & Tigerstedt, Christoffer (2005) Korvaushoidon läpimurto Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 70 (2), 143–154.
- Hellman, Matilda (2013) Riippuvuutta ja kompetenssia koskevat käsitykset suomalaisessa mediadiskurs-
sissa. Teoksessa Tammi, Tuukka & Raento, Paulii-

- na (toim.) Addiktioyhteiskunta: Riippuvuus aikamme ilmiönä. Gaudeamus Helsinki University Press. pp. 73-89.
- Hirschovits-Gerz, Tanja & Holma, Kari & Koski-Jännes, Anja & Raitasalo, Kirsimarja & Blomqvist, Jan & Cunningham, John & A. Pervova Irina (2011) Is there something peculiar about Finnish views on alcohol addiction? A cross-cultural comparison between four northern populations. *Research on Finnish Society* 4, 41–54.
- Honkasalo, Marja-Liisa (2009) Grips and Ties: Agency, Uncertainty and the Problem of Suffering in North Karelia. *Medical Anthropology Quarterly* 23 (1), 51–69.
- Hoppania, Hanna-Kaisa & Karsio, Olli & Näre, Lena & Olakivi, Antero & Sointu, Liina & Vaittinen, Tiina & Zechner, Minna (2016) Hoivan arvoiset. Vaiva yhteiskunnan ytimessä. Helsinki: Gaudeamus.
- Hänninen, Sakari (2007) Johdanto. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen & Kirsi-Marja Lehtelä (toim.) Pääsy kielletty! Poiskäännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva. Helsinki: Stakes, 5–19.
- Jääskeläinen, Marke (2016) Arvio eräistä alkoholin ja huumeiden käytön aiheuttamista välillisistä kustannuksista Suomessa vuonna 2012. *Yhteiskuntapolitiikka* 81 (6), 692–700.
- Kalland, Mirjam & Pensola, Tiina & Meriläinen, Jouni & Sinkkonen, Jari (2001) Mortality in children registered in the Finnish child welfare registry: population based study. *BMJ Clinical Research* (323), 207–208.
- Kainulainen, Heini (2009) Huumeiden käyttäjien rikosoikeudellinen kontrolli. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Katainen, Anu & Rolando, Sara (2014) Adolescents' Understandings of Binge Drinking in Southern and Northern European Contexts: Cultural Variations of 'Controlled Loss of Control'. *Journal of Youth Studies* 18 (2), 151–166.
- Kaukonen, Olavi (2005) Torjunta vai poisto? Päihdepalvelujen kehitys laman jälkeen. *Yhteiskuntapolitiikka* 70 (3), 311–322.
- Kaukonen, Olavi (2019) Päihdehuollon kehitys ja sosiaaliset oikeudet. Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Tampere: Vastapaino, 23–47.
- Kestilä, Laura & Väisänen, Antti & Paananen, Reija & Heino, Tarja & Gissler, Mika (2012) Kodin ulkopuolelle sijoitetut nuorina aikuisina. Rekisteripohjainen seuranta tutkimus Suomessa vuonna 1987 syntyneistä. *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (6), 599–619.
- Kleinman, Arthur & Das, Veena & Lock, Margaret M. (eds.) 1997: *Social Suffering*. University of California Press: Berkeley, Los Angeles, London.
- Koivisto, Tiina & Heinälä, Pekka & Helminen, Mika & Seppä, Kaija (2013) Päihdelääkärin asenteet potilasta kohtaan. *Lääkärilehti* 68 (45), 2923–2927.
- Laki eduskunnan oikeusasiamiehestä 2002/197. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20020197?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=oikeusasiamies> (luettu 15.5.2020)
- Leppo, Anna (2012) "Subutex is safe". *Perceptions of risk in using illicit drugs during pregnancy*. *International journal of drug policy* 23 (5), 365–73.
- Leppo, Anna & Perälä, Riikka (2017) Remains of care: opioid substitution treatment in the post-welfare state. *Sociology of Health and Illness* 39 (6), 959–978.
- Lin, Yea-Pyng & Watson Roger & Tsai Yun-Fang (2012) Dignity in care in the clinical setting: A narrative review. *Nursing Ethics* 20 (2), 168–177.
- Metteri, Anna (2012) *Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö*. Tampere University Press.
- Mäkelä, Piia & Martikainen, Pekka & Peltonen, Markku (2017) Sosioekonomiset erot alkoholi- ja huumeiden käytössä ja alkoholin käytössä. Tutkimuksesta tiiviisti 4. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Obstbaum-Federley, Yaira (2017) From the social sector to selective individualized prison practices? A study on substance abuse among prisoners and its treatment. Helsinki: University of Helsinki.
- Partanen, Airi & Kuussaari, Kristiina (2019) Päihdeongelmaisten palvelujärjestelmä muokkautuu yhteiskunnallisten muutosten myötä. Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Tampere: Vastapaino, 83–113.
- Pehkonen, Aini & Kekoni, Taru & Kuusisto, Katja (2019) Oikeus päihdehuoltoon. Tampere: Vastapaino.
- Pekkarinen, Elina (2017) "Mä oon ollut tässä asiakirja muiden joukossa". Koulukodeista aikuistuneiden kokemuksia lastensuojelusta. Teoksessa Sanna Aaltonen & Antti Kivijärvi (toim.) Nuoret aikuiset hyvinvointipalvelujen käyttäjinä ja kohteina. Julkaisu nro. 198. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura.
- Pennonen, Marjo & Koskijärnes, Anja (2010) Päihdealan ammattilaisten käsityksiä riippuvuuksista. *Janus Vol. 18* (3), 208–224
- Poikonen, Heidi (2017) Perusoikeussäätelyn vaikutuksista oikeuteen saada päihdepalveluja. Teoksessa Eeva Nykänen & Laura Kalliomaa-Puha & Yrjö Mattila (toim.) Sosiaaliset oikeudet: Näkökulmia perustaan ja toteuttamiseen. Helsinki: Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos.
- Poikonen, Heidi & Kekoni, Taru (2019) Asiakkaan oikeudet ja niihin vaikuttavat tekijät päihdepalveluissa. Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) Oikeus päihdehuoltoon. Tampere: Vastapaino, 49–82.
- Päihdetilastollinen vuosikirja 2019: Alkoholi ja huumeet. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <https://thl.fi/fi/tilastot-ja-data/tilastot-aiheittain/paihteet-ja-riippuvuudet/paihdetilastollinen-vuosikirja> (luettu 1.3.2020)
- Raitasalo, Kirsimarja & Holmila, Marja & Jääskeläinen, Marke (2016) Vanhempien päihdeongelmissa aiheutuvat haitat lapselle. Teoksessa Marja Holmila & Kirsimarja Raitasalo & Christoffer Tigerstedt (toim.) Sukupolvien sillat ja kasvamisen riskit - vanhemmat, lapset ja alkoholi. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

- Ranta, Johanna & Raitakari, Suvi & Juhila, Kirsi (2017) Vastuuneuvottelut huumeidenkäyttäjien asunnottomuuden toiminnallisissa loukuissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (2), 165–175.
- Ranta, Johanna (2020) Suhteellinen toimijuus huumeita käyttävien matalan kynnyksen palveluissa: tutkimus institutionaalista vuorovaikutuksesta. Tampereen yliopiston väitöskirjat 279. Tampereen yliopisto.
- Rautiainen, Elina (2021) Health service use, care costs, and associated care outcomes of patients with alcohol use disorder in North Karelia, Finland: A register-based study. University of Eastern Finland Institute of Public Health and Clinical Nutrition, School of Medicine, Faculty of Health Sciences
- Stenius, Kerstin & Edman, John (2007) A Frame. In Johan Edman & Kerstin Stenius (eds.) *On the margins. Nordic alcohol and Drug Treatment 1885–2007*. Helsinki: NaD, 5–22.
- Suomen perustuslaki 1999. <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>
- Tarkiainen, Lasse (2016) *Income and Mortality. The Dynamics of Disparity. A study on the changing association between uincome and mortality in Finland*. Helsinki: University of Helsinki, Department of Social Research.
- Törmä, Sinikka (2007) *Sopimaton hoitojärjestelmälle*. Teoksessa Sakari Hänninen & Jouko Karjalainen & Kirsi-Marja Lehtelä (toim.): *Pääsy kielletty! Pois-käännyttämisen politiikka ja sosiaaliturva*. Helsinki: Stakes, 2007
- Törmä, Sinikka (2009) *Kynnyskysymyksiä. Huono-osaisimmat huumeiden käyttäjät ja matala kynnyks*. Hämeenlinna: Sosiaalikehitys Oy.
- Virokannas, Elina & Liuski Suvi & Kuronen, Marjo (2020) The contested concept of vulnerability. A literature review. *European Journal of Social Work* 23 (2), 327–339.
- Virokannas, Elina (2017) Rajoitettuja avun saannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmästä. *Janus* 25 (2), 111–126.

ENGLISH SUMMARY

Riikka Perälä & Anna Leppo: Useless suffering in the context of substance abuse. An analysis of problematic institutional practices (Turha kärsimys. Päihteisiin liittyvät institutionaaliset ongelmatilanteet eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa)

The use of substances in general and substance abuse in particular cause a considerable amount of individual and societal harm and suffering. This article sets out to explore whether public institutions create suffering in the lives of people with substance abuse problems. The qualitative data consists of decisions and inspections conducted by the Parliamentary Ombudsman of Finland (N=58). The data deals with problematic institutional practices linked to problematic substance use. Theoretically, the article makes use of anthropologist Philippe Bourgois's concept of useless suffering.

Qualitative content analysis revealed three main problem areas in Finnish social and health care services and the carceral system regarding suffering created by public institutions. These problem areas included cases 1) where necessary services were not available, 2) where the quality of institutions was poor and 3) where the basic rights of people with substance abuse problems were violated. These problematic institutional practices increased vulnerability and suffering. It is particularly alarming that the problematic institutional practices revealed in the analysis target highly vulnerable populations, namely young clients of child protection services, the homeless, prisoners and clients of psychiatric services.

Keywords: substance abuse problems, problematic institutional practices, social and health services, prison, useless suffering.

KIRJOITTAJAT

Perälä, Riikka, VTT, tutkija, Helsingin yliopisto (annari1973[at]gmail.com)

Leppo, Anna, VTT, tutkija, Helsingin yliopisto (anna.leppo[at]helsinki.fi)